

L'Acadèmia del segle XIX. "Els inicis"

Elena Guardiola i Pereira

Facultat de Medicina. Universitat de Vic – Universitat Central de Catalunya. Vic; Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya. Barcelona; Societat Catalana d'Història de la Medicina. Acadèmia de Ciències Mèdiques i de la Salut de Catalunya i de Balears. Barcelona.

Nota: Aquest article es basa en la presentació feta el dia 1 de febrer de 2022 a la Taula rodona "L'Acadèmia i la medicina catalana i europea del seu temps", dins del Cicle de conferències organitzat amb motiu de la celebració del 150 aniversari de l'Acadèmia de Ciències Mèdiques i de la Salut de Catalunya i de Balears.

El tema que es presenta en aquest article — L'Acadèmia del segle XIX. "Els inicis" —, i la seva contextualització dins la medicina catalana i europea del seu temps, és molt ampli i dona per escriure moltes pàgines. És per això que, tot i intentar transmetre alguns dels aspectes més destacats d'aquesta època, és ben segur que se'n pot trobar a faltar d'altres.

El segle XIX

En el segle XIX hi hagué un canvi important en molts aspectes de la medicina catalana. Si comparem la situació dels anys de l'inici de segle amb els anys finals, les diferències són molt notables. Aquest fou, en molts aspectes, el segle més actiu com a element de canvi a la medicina de tot el món. A Catalunya els canvis van ésser importants, encara que no tan intensos. Corbella i Calbet¹ diferencien tres períodes durant el segle XIX: el primer, fins 1814, de medicina racionalista, on predomina un pensament de caràcter pràctic, de creació d'estructures, amb una certa preocupació pels problemes socials; el segon, des de la Guerra del Francès fins la caiguda d'Isabel II el 1868, lligat a ideologies de tipus vitalista, que valora principalment les idees clàssiques; i el tercer, des de la revolució del 1868, en què passen a ocupar diferents llocs, amb poder de decisió, metges amb mentalitat progressista, en el qual es distingeixen dues etapes, la positivista i la noucentista, que durarà, de fet, fins al 1939.

Si ens centrem en la segona meitat del segle XIX, aquest fou un període d'importants canvis polítics i científics a Europa. Per situar-nos una mica políticament, a Espanya, amb la Revolució de 1868 i el derrocament de la monarquia borbònica, hi haurà sis anys amb canvis polítics molt intensos: govern provisional, poder del general Prim, curt regnat d'Amadeu de Savoia, la Primera República, el que

encara es dirà poder provisional de la República, fins arribar a la proclamació d'Alfons XII el 1874. Aquest temps curt, conegut com a sexenni interborbònic o democràtic és fèrtil en el camp de la medicina catalana. Tot i la inestabilitat política de l'època, especialment important després de la guerra de Cuba (1898), la fi del segle suposa un període molt important per a la medicina a casa nostra, ja que experimenta un gran creixement i esdevé un referent en molts àmbits^{2,3}.

L'acostament a Europa durant la segona meitat del segle XIX

Durant la segona meitat del segle XIX, la medicina catalana intenta acostar-se a Europa i incorporar els coneixements de la medicina moderna. Catalunya es troba en una situació de clara inferioritat respecte al que s'està fent a ciutats franceses properes com Montpeller, Marsella o Tolosa i, sobretot, París. El mateix passa si es compara amb altres països com Itàlia, Anglaterra o Alemanya².

Com senyalen diversos autors, l'acostament efectiu, que ja no s'aturarà, comença quan a Catalunya es veu què s'està fent a Europa, en concret a França i en el camp de la microbiologia, i es decideix fer-ho aquí. Qui ho veu és Jaume Ferran i Clua (1851-1929), que proposa a l'Ajuntament de Barcelona fer aquí el que es fa a l'Institut Pasteur de París. Els contactes, gairebé immediats, porten a resultats que seran molt positius, tot i les polèmiques que es van produir.

En aquest període destaca la progressiva incorporació de coneixements de la medicina europea al treball mèdic a Catalunya. Això s'aconsegueix en part gràcies a la reproducció dels treballs que es publiquen a les revistes mèdiques europees a les pàgines de les revistes catalanes, que incorporen seccions sobre premsa mèdica estrangera. Comencen, al final dels anys 1840, revistes com *La Abeja Médica* i *El Telégrafo Médico*; les segueixen *El Compilador Médico* i la *Revista de Ciencias Médicas* i és, finalment, la *Gaceta Médica Catalana*, liderada per Rafael Rodríguez Méndez (1845-1919) i que compta amb les traduccions de Gaspar Sentiñón i Cerdà (1836-1903), la que acaba de donar-hi rellevància².

Correspondència: Elena Guardiola i Pereira
Barcelona
Adreça electrònica: elenaguardiola.eg@gmail.com

Un altre punt molt important en aquest acostament consisteix en enviar —o bé que hi vagin pel seu compte— metges joves a l'estranger perquè coneguin el que es fa a altres països². Aquests metges, en tornar a Catalunya, portaran nous coneixements i podran fer escola aquí. Una bona part va a França, sobretot a París: es consolida així la influència de la medicina francesa sobre la catalana i es produeix l'inici modern de les especialitats a casa nostra.

Esmentarem només uns exemples de metges catalans que es formaren arreu i foren creadors o impulsors de les seves especialitats a Catalunya en aquest període² (Figura 1).

En neurologia, destaquen Lluís Barraquer i Roviralta (1855-1928), de formació en gran part autodidacta tot i que després es va relacionar amb neuròlegs estrangers, i Eduard Bertran i Rubio (1838-1909), difusor de l'electroteràpia, que s'havia format a França (París), Itàlia i Alemanya. En oftalmologia, Josep Antoni Barraquer i Roviralta (1852-1924) es va formar un temps a París, com també ho va fer Manuel Menacho i Peirón (1860-1934), creador també d'escola.

En pediatria ja hi havia tradició a Catalunya. Francesc Vidal i Solares (1854-1922) va fer una llarga formació a París en pediatria així com en obstetrícia i ginecologia; també destacà Andrés Martínez Vargas (1861-1948), que

s'havia format als Estats Units. En otorrinolaringologia, Ricard Botey i Ducoing (1855-1927), amb formació bàsica francesa per motius familiars, va ampliar els seus coneixements a Viena. Per acabar aquest breu recorregut, en cirurgia, Salvador Cardenal i Fernández (1852-1927) va fer un llarg pelegrinatge per França, Suïssa i diverses ciutats europees per aprendre el mètode i els progressos de l'anti-sèpsia i diverses tècniques quirúrgiques.

No s'ha d'oblidar, però, que també hi va haver una altra activitat cap a fora del país, ben diferent, originada per l'exili (al segle XIX els exiliats anaren més cap a Europa, ja que contemplaven el retorn a casa) i l'emigració (en aquest cas, els emigrats es dirigiren més cap a Amèrica)¹.

La medicina a Catalunya la segona meitat del segle XIX

A Catalunya, durant la segona meitat del segle XIX triomfa la medicina positivista, amb un enfocament basat principalment en els progressos de les ciències bàsiques i del laboratori. Però la seva difusió és lenta: costa que arribi al metge pràctic; al medi rural s'afegeixen, a més, les dificultats de comunicació i l'aïllament en què es troben els metges. La medicina vitalista seguirà durant molts anys, però cap a la fi del segle XIX ja no predomina en les publicacions científiques².

FIGURA 1. Alguns metges de la darrerietat del segle XIX que es van anar a formar a l'estranger (d'esquerra a dreta i de dalt a baix): Josep Antoni Barraquer i Roviralta, Andrés Martínez Vargas, Francesc Vidal i Solares, Manuel Menacho i Peirón, Ricard Botey i Ducoing, Salvador Cardenal i Fernández

Hi ha molts fets que marquen les últimes dècades del segle XIX en la medicina catalana. Intentaré fer-ne un ràpid repàs.

En aquest període es produeix un relleu generacional en l'àmbit de la medicina a Catalunya, especialment en els llocs més importants de la Facultat de Medicina. Es creen estructures docents obertes, que duren poc però que tindran una gran influència, mogudes principalment per Joan Giné i Partagàs (1836-1903) i Josep de Letamendi i de Manjarrés (1828-1897) i per una generació que es coneixerà com "generació mèdica catalana del 88". Els seus caps més representatius són Giné i Partagàs, que en fou el motor principal, Bartomeu Robert i Yarzabal (1842-1902), Jaume Pi i Sunyer (1851-1897), Rafael Rodríguez Méndez, Ignasi Valentí i Vivó (1841-1924) i Gaspar Sentiñón i Cerdà^{2,4}.

Aquests anys permeten també l'aparició i consolidació d'algunes revistes mèdiques, com *La Independencia Médica*, continuadora de *El Compilador Médico*, dirigida per Joan Giné, i la *Gaceta Médica Catalana*, portada per Rafael Rodríguez Méndez. Destaca també la *Revista de Ciencias Médicas*. Cal dir, però, que Calbet⁵, l'any 1967 en la seva tesi sobre premsa mèdica catalana al segle XIX, recull 115 publicacions periòdiques mèdiques a Catalunya en el període entre 1868 i 1899.

Des del punt de vista sanitari, hi ha dues epidèmies principals, la de febre groga de 1879 i la de còlera de 1884-1885, que coincideix amb l'inici dels grans descobriments microbiològics i l'aplicació de vacunes, amb l'obra capdavantera de Jaume Ferran. Hi ha també malalties endèmiques com la tuberculosi. La sífilis i la blennorràgia constitueixen un problema social important; a més, són freqüents el tifus, la febre tifoide, el paludisme, la ràbia, la grip, les malalties infeccioses infantils i les febres puerperals².

En aquest període es produeix la creació de moltes institucions, amb l'entrada d'una generació jove i activa. D'una banda, hi havia la Reial Acadèmia de Medicina de Barcelona (ara de Catalunya), que es va adaptant als nous temps; d'altra banda, una proliferació d'institucions petites²: l'Acadèmia d'Higiene de Catalunya (1892), gràcies a la iniciativa d'Ignasi Valentí; l'Institut Mèdic de Barcelona (1866), creat per un grup d'estudiants inspirats per Joan Giné, que primerament s'anomenà Societat d'Emulació per als Estudis Anatòmics i fou un assaig de crear una facultat de medicina lliure; l'Ateneu Lliure de Catalunya (1878), presidit per Joan Giné; l'Acadèmia Mèdico-Farmacèutica (1875), impulsada pels sectors tradicionalistes entorn de les velles idees vitalistes; l'Acadèmia Mèdico-Científica, preocupada per la docència mèdica; i l'Ateneu d'Alumnes Interns (1881), entre d'altres. A més, es creen la Sociedad Médica El Laboratorio (1872) i l'Acadèmia de Ciències Mèdiques (1876), de les que sorgirà l'Acadèmia y Laboratorio de Ciencias Médicas de Cataluña^{1,2,6,7}.

Això coincideix amb un gran canvi social a Barcelona, marcat per l'expansió de la ciutat: el pla de l'Eixample de Cerdà, l'expansió de la indústria cap als afores, el triomf arquitectònic i artístic del modernisme i l'impacte de l'Exposició Universal. En aquest creixement urbà destaca l'ampliació hospitalària. Es planifica que la Facultat de Medicina passarà al nou Hospital Clínic, que s'inaugurà oficialment el 1906, i que l'Hospital de la Santa Creu passarà al nou Hospital de la Santa Creu i Sant Pau, que es començarà a construir el 1902. El 1883, la Casa Provincial de Maternitat s'havia traslladat ja a Les Corts².

A Barcelona hi ha també una gran activitat artística i cultural. Santiago Rusiñol, Ramon Casas i Isidre Nonell, per citar-ne uns exemples, passaran temporades a França i seran els màxims exponents del modernisme català i dels últims corrents artístics.

Científicament es viuen etapes brillants. Arriben nous professors a la Facultat, amb una visió més oberta, entre els que destaquen, com a elements més actius i amb enfocaments diferents, Bartomeu Robert, catedràtic de patologia i clínica mèdiques, un gran mestre de clínica i amb un gran prestigi social; Joan Giné i Partagàs, catedràtic de diverses matèries i iniciador de l'ensenyament de la dermatologia i de l'especialització de la psiquiatria, inconformista i lluitador, que fou degà durant deu anys i element decisiu per fer la nova Facultat; Rafael Rodríguez Méndez, catedràtic d'higiene, de mentalitat oberta i que fou rector de la Universitat; Jaume Pi i Sunyer, catedràtic de patologia general, que introduí les noves idees de la patologia europea i les de Claude Bernard (1813-1878) en la medicina experimental; i Ignasi Valentí i Vivó, catedràtic de medicina legal i toxicologia, que fou, a més, un defensor dels drets dels obrers^{2,4}. Per altra banda, el 1887 Santiago Ramón y Cajal és catedràtic d'histologia i anatomia patològica i el mateix any Jaume Ferran és nomenat director del Laboratori Municipal.

En aquesta època s'inicia la celebració de reunions científiques en forma de congressos mèdics. El 1883 té lloc el Primer Certamen Frenopático Español, organitzat per Giné al manicomi de Nova Betlem de Barcelona. I el 1888 s'organitza el Congrés de Ciències Mèdiques de Barcelona, un gran congrés general que marca el camí dels que hi hauria a partir de la primera dècada del segle XX. També en aquesta època, els metges s'agrupen per defensar els seus interessos. Es creen els col·legis de metges, primer a Barcelona i Girona, l'any 1894, i, poc després, el 1898, a Lleida i Tarragona².

D'altra banda, es fa palesa la necessitat d'una medicina catalana escrita i pensada en català i comença la introducció pública del català en medicina: el 1898 es publica el primer treball d'història de la medicina catalana en català a la *Gaceta Médica Catalana* i el mateix any, el 15 d'agost,

apareix *La Gynecologia Catalana*, la primera revista mèdica en català^{7,8} (Figura 2).

Alguns metges treballen també molt activament en el camp de la política; en són exemples Bartomeu Robert, defensor de la causa de Catalunya al Congrés dels Diputats a Madrid i alcalde de Barcelona; Francesc Sunyer i Capdevila (1826-1898), que arriba a ser ministre d'Ultramar durant la primera República; o Gaspar Sentiñón, el més intensament revolucionari dels metges catalans —la seva figura fou, en certa forma, una mica mitificada pels militants de l'anarquisme^{1,4,9}.

Mentre tot aquest període de convulsió política succeïa, la medicina donava passos de gegant i es consolidava el mètode científic a Catalunya. Encara que molts investigadors hi van influir, el més rellevant fou probablement Claude Bernard⁴. Louis Pasteur (1822-1895), també des de França, és un altre referent amb una gran repercussió.

Els inicis: la Sociedad Médica El Laboratorio

Com ja hem comentat, després de la revolució de 1868, a Catalunya es crearen associacions d'estudiants amb idees progressistes recolzades per professors de la Facultat. Una d'aquestes fou la Sociedad Médica El Laboratorio (coneguda com El Laboratorio), fundada per estudiants de medicina descontents amb la formació que rebien —teòrica i lluny de la medicina experimental que s'havia desenvolupat a Europa^{2,8}—, que decidiren iniciar-se en la fisiologia i la terapèutica experimental (Figura 3). Aquests estudiants eren Josep Antoni Barraquer i Roviralta, Salvador Cardenal i Fernández, Marià de Vilar i de Fontcuberta (1846-1923), Manuel de Riba i de Bassols (1847-1901) i Joan Viura i Carreras (1851-1933)^{2,3,8,10-13}. Josep Antoni Barraquer es referia a les raons que van dur a la creació de El Laboratorio en el discurs inaugural de l'Acadèmia del curs 1898-1899¹⁰: "El desengaño nos decidió a reunir nuestros esfuerzos para ejercitarnos en las prácticas de Materia Médica. He aquí el origen del Laboratorio".

FIGURA 3. La Sociedad Médica El Laboratorio

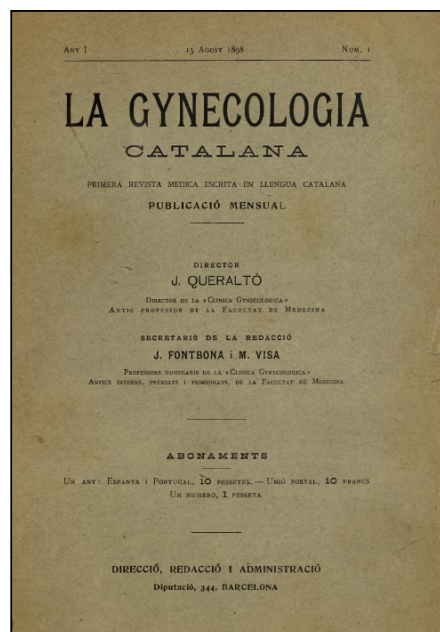

FIGURA 2. Portada del primer número de *La Gynecologia Catalana* ("Primera revista mèdica escrita en llengua catalana"), que es va publicar el 15 d'agost de 1898

El Laboratorio es fundà el 15 de gener de 1872 i es domicilià en el segon pis del número 12 del carrer de la Riera Baixa de Barcelona^{2,11,13}. A aquells estudiants, considerats per molts autors com els seus fundadors originals, aviat se n'afegiren altres, com Josep Pagès i Puig (1848-1914), Lluís Suñé i Molist (1852-1914), Josep Colomer i Espúñez (1850-1881), Francesc de Sojo i Batlle (1850-1935) i Pere Esquerdo i Esquerdo (1851-1922) i comptaren amb el recolzament de professors com Letamendi, Robert i Giné^{3,10,12}.

Precisament, un d'aquests estudiants, Josep Colomer, havia estat a París, on es va posar en contacte amb Claude Bernard; allà va veure els experiments i les viviseccions que feia i va quedar enlluernat. Aquests coneixements els empraren a El Laboratorio i sembla que el mateix Claude

Bernard, que conegué aquests estudis —que probablement devien ser molt interessants—, els va felicitar^{10,12,14}.

Al llarg dels anys hi ha hagut un notable debat sobre qui van ser realment els fundadors de l'entitat; sobre aquest tema s'han publicat interessants i aclaridores publicacions^{3,10,15-19}, entre les quals cal destacar una detallada monografia de Calbet i Camarasa: Notícia de l'Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i de Balears⁷.

L'entitat va anar creixent ràpidament²⁰. Es van constituir comissions de treball i cada setmana es reunien i exposaven els resultats de les seves investigacions. Les activitats d'aquestes reunions es publicaven a *La Independencia Médica*. L'increment del nombre de socis portà a diversos canvis de seu^{3,12}. No obstant l'entusiasme, però, El Laboratorio es trobà amb dues grans dificultats que frenaren el seu impuls: la manca de recursos i la manca d'espai^{3,12,14,20}. Això contribuï a què el 1878 es fusionés amb l'Acadèmia de Ciències Mèdiques.

Els inicis: l'Acadèmia de Ciències Mèdiques

En el context històric que hem estat comentant, l'11 de setembre de 1876 es va constituir l'Acadèmia de Ciències Mèdiques, integrada per 71 professionals de la medicina, la farmàcia i les ciències, amb una junta interina presidida per Lluís Góngora i Joanico (1834-1901). La sessió inaugural es va fer el 25 de març de 1877. S'iniciaren una colla d'activitats, amb comissions per dur-les a terme, i s'establiren tot un seguit de premis. Va tenir, també, diferents seus⁷.

L'Acadèmia era una entitat força diferent i menys espontània que El Laboratorio. Els seus membres eren més proclius als debats teòrics que a la recerca experimental. La seva singladura solitària va durar gairebé dos anys⁸.

L'Acadèmia tenia uns objectius semblants i anava tan mancada de diners com El Laboratorio. Ambdues coincidències portarien a la decisió de fusionar-se en una sola institució.

La creació de l'Academia y Laboratorio de Ciencias Médicas de Cataluña

A l'inici de 1878, El Laboratorio, l'Acadèmia de Ciències Mèdiques i l'Acadèmia Mèdico-Farmacèutica van iniciar converses per esdevenir una única institució. Finalment, la tercera es va autoexcloure i després de converses prèvies de Lluís Góngora i Jaume Pi i Sunyer, per part de l'Acadèmia, i Salvador Cardenal i Josep Antoni Barraquer, per part de El Laboratorio, el 5 d'abril de 1878 va néixer l'Academia y Laboratorio de Ciencias Médicas de Cataluña^{7,8,18}.

El 26 d'abril de 1878 se celebrava la primera sessió ja amb el nou nom¹⁰. Entre els fundadors hi trobem molts metges de la "generació mèdica catalana de 1888", de la qual hem parlat abans. Es van constituir les seccions d'higiene, de patologia mèdica, de farmàcia i ciències, de treballs experimentals, de fisiologia i de patologia quirúrgica^{2,7,12}.

Uns mesos abans, el febrer de 1878, l'Acadèmia havia aprovat la creació d'un periòdic que s'anomenaria *Anales de la Academia y Laboratorio de Ciencias Médicas de Cataluña*. Es va publicar, en castellà, mensualment fins el maig de 1879. Fou als *Anales* on es publicaren els acords de la sessió extraordinària del dia 5 d'abril de 1878, en la qual quedà constituïda oficialment l'Academia y Laboratorio de Ciencias Médicas de Cataluña^{21,22}. No seria fins el 1907 que s'iniciaria la publicació en català dels *Anals de Medicina*. Butlletí mensual de l'Academia y Laboratorio de Ciencias Mèdiques de Catalunya; uns anys abans, però, el 29 de novembre de 1901 s'havia escrit ja la primera acta en català.

La biblioteca tingué un paper molt important ja des del principi. Es fundà el 1873 a El Laboratorio i el 22 d'abril de 1874, a proposta de Salvador Cardenal, es van fer estanteries i llibreries (Figura 3). Era una biblioteca cada vegada més important i posada al dia, amb un bon nombre de volums i de subscripcions a revistes i periòdics⁷. El fons va anar augmentant amb els anys i tenia molts usuaris. L'empena definitiva la donà el doctor Robert durant l'època en què fou president de l'Acadèmia¹⁷.

L'any 1892 es constituï una secció pròpia d'estudiants dintre de l'Acadèmia, Agrupament Escolar, que ha tingut continuïtat, amb diferents noms (Joventut Mèdica, Associació d'Estudiants de Ciències de la Salut), fins als nostres dies.

Els progressos de la bacteriologia i la histologia plantejaren de nou la necessitat de fer estudis experimentals. L'1 de novembre de 1897 es decidí establir el primer laboratori de l'Acadèmia, el de bacteriologia, dirigit per Ramon Turró. Posteriorment, es crearia un laboratori d'histologia i un d'anàlisi química³.

Els presidents de l'Acadèmia, des de la seva fundació i fins a l'inici del segle xx foren: Lluís Góngora i Joanico, Bartomeu Robert i Yarzabal, Pere Esquerdo i Esquerdo, Lluís Suñé i Molist, Àlvar Esquerdo i Esquerdo, Salvador Cardenal i Fernández, Miquel Arcàngel Fargas i Roca i, més endavant, Emerencià Roig i Bofill^{13,23} (Figura 4).

Poc es devien imaginar els fundadors de El Laboratorio com aquell projecte podia arribar a estendre's als professionals sanitaris de l'època i com seria d'important per a l'entrada a Catalunya de l'esperit de la medicina experimental que es desenvolupava llavors a Europa. Un esperit que ha anat evolucionant amb la història i ara, 150 anys després, fa de Catalunya un referent internacional.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

1. Corbella i Corbella J, Calbet i Camarasa JM. L'evolució del pensament mèdic català en el segle XIX. A: Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i de Balears, ed. L'Acadèmia i la Barcelona de fa cent anys. Barcelona: Èlite Gràfic; 1978 (DL 1958). p. 183-206.
2. Corbella J. Història de la Medicina Catalana. Vol. 2. Barcelona: Dau; 2017.

FIGURA 4. Presidents de l'Acadèmia durant el segle XIX²³

- Baños JE, Guardiola E. Els laboratoris de l'Acadèmia. A: Sabaté Casellas F, Sala Pedrós J, coord. Acadèmia de Ciències Mèdiques i de la Salut de Catalunya i de Balears. Llibre commemoratiu. 150è Aniversari. Volum 1. Barcelona: Acadèmia de Ciències Mèdiques i de la Salut de Catalunya i de Balears; 2022. p. 161-81.
- Oriol i Anguera A. La medicina catalana d'ara fa cent anys. A: Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i de Balears, ed. L'Acadèmia i la Barcelona de fa cent anys. Barcelona: Èlite Gràfic; 1978 (DL 1958). p. 6-33.
- Calbet Camarasa JM. Prensa médica en Cataluña (hasta 1900). Tesi. Barcelona: Universitat de Barcelona; 1967.
- Calbet Camarasa JM, Ausin Hervella JL. L'Acadèmia d'Estudiants de Medicina (Barcelona, 1845-1850). Barcelona: Seminari Pere Mata. Universitat de Barcelona; 2006.
- Calbet Camarasa JM. Notícia de l'Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i de Balears. Publicacions del Seminari Pere Mata. Barcelona: Seminari Pere Mata. Universitat de Barcelona; 2001.
- Pastor Cubo I, Martínez Vidal A. L'empenta fundacional (1872-1898): l'Acadèmia i Laboratori de Ciències Mèdiques. L'Informatiu. 2001;nov-des:25-8.
- Termes J. Catalunya i els seus metges socials en el segle XIX. A: Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i de Balears, ed. L'Acadèmia i la Barcelona de fa cent anys. Barcelona: Èlite Gràfic; 1978 (DL 1958). p. 116-21.
- Puig i Sais H. Els nostres laboratoris i la seva obra. Anals de l'Acadèmia i Laboratori de Ciències Mèdiques de Catalunya. 1916;setembre:193-209.
- Aiguadé i Miró J. El nostre moviment científic-mèdic. Butlletí del Sindicat de Metges de Catalunya. 1928;90:9-11.
- Casassas O. La medicina catalana del segle XX. Barcelona: Edicions 62; 1970.
- Carreras i Roca M. Fets assenyalats de l'Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya, des de la seva fundació fins a la presidència del doctor Turró. A: Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i de Balears, ed. L'Acadèmia i la Barcelona de fa cent anys. Barcelona: Èlite Gràfic; 1978 (DL 1958). p. 161-82.
- Fernández Pellicer E. Els laboratoris d'anàlisis clíniques a Catalunya (1896-1936). A: Actes del Primer Congrés Internacional d'Història de la Medicina Catalana. Vol III. Barcelona: Scientia, DL; 1971. p. 38-47.
- Barraquer JA. Manipulaciones de óptica fisiológica. Barcelona: Tip. La Publicidad; 1900.
- Sojo i Batlle F. D'història mèdica catalana. Aclariment d'un fet. La Veu de Catalunya. 6 de juliol de 1913, edició del matí.
- Freixas i Freixas J. En el cinquantenari de l'Acadèmia i Laboratori de Ciències Mèdiques de Catalunya. Annals de Medicina. 1928;22(4):165-205.
- Barona JL. La doctrina y el laboratorio. Fisiología y experimentación en la sociedad española del siglo XIX. Madrid: CSIC; 1992.
- Danon Bretos J. Apuntes históricos de la Academia. Boletín Informativo de la Academia de Ciencias Médicas de Cataluña y Baleares. 1969; núm. 125-128.
- Proubasta F. Parlem de casa nostra. Anals de l'Acadèmia i Laboratori de Ciències Mèdiques de Catalunya. 1917;14(12):539-49.
- Trias i Maxencs A. Els Annals de l'Acadèmia. Annals de Medicina. 1928;22(4):207-22.
- Martínez Vidal A, Pardo Tomás J. Annals de Medicina: apunts sobre els seus orígens. Annals de Medicina. 2008;91:158-61.
- Acadèmia de Ciències Mèdiques i de la Salut de Catalunya i de Balears. Presidents [Internet]. Consultable a: <https://institucional.academia.cat/presidents>. Accés el 19 de gener de 2022.